

Doskočil, Z.: **V žalári a vyhnanství. Ladislav Novomeský v ére stalinizmu a poststalinizmu.** Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR, v. v. i., 2020, 487 s., ISBN 978-80-7422-774-5, ISBN 978-80-7286-337-2

Doskočil, Z.: **In Jail and in Exile – Ladislav Novomeský in the Era of Stalinism and Post-Stalinism.** Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR, v. v. i., 2020, 487 p., ISBN 978-80-7422-774-5, ISBN 978-80-7286-337-2

Autor publikácie *V žalári a vyhnanství. Ladislav Novomeský v ére stalinizmu a poststalinizmu*, Zdeněk Doskočil, je vedeckým pracovníkom Historického ústavu Akadémie vied Českej republiky, vedúcim Oddelenia biografických štúdií, zároveň pôsobí na Fakulte humanitných štúdií Karlovej univerzity. Jeho odborná profilácia sa sústreďuje na politické a kultúrne dejiny Československa po roku 1945, predovšetkým na obdobie liberalizácie komunistického režimu v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, počiatky tzv. normalizácie a taktiež na biografický výskum politických a intelektuálnych elít komunistického hnutia. Vo svojich štúdiách sa okrem L. Novomeského venoval napr. osobnostiam ako Gustáv Husák či Alexander Dubček. Je autorom monografie *Duben 1969. Anatomie jedného mocenského zvratu* (2006).

Básnik a vrcholný predstaviteľ modernej slovenskej poézie, priekopník šírenia marxistickej filozofie na Slovensku, vrcholový politik a uznávaný umelec v pofebruárovom Československu, intelektuál, ktorý celý život považoval uskutočnenie socialistického ideálu za najvyššiu hodnotu a stranícku disciplínu, službu komunistickej strane za hlavnú prioritu, ale aj tzv. buržoázny nacionalista, nepriateľ socializmu, záškodník a zradca, to všetko bol Ladislav Novomeský.

Téma recenzovanej monografie už bola predmetom výskumu viacerých autorov. Množstvo publikácií zaoberajúcich sa históriou komunistického hnutia, počiatkami marxistickej filozofie na Slovensku, činnosťou generácie komunistických intelektuálov združených okolo časopisu DAV, Slovenským národným povstaním či povojnovým politickým vývojom totiž nemohlo obísť osobnosť L. Novomeského. Avšak, ako aj autor poznamenáva, pred i po novembri 1989 bola analyzovaná skôr básnická a novinárska činnosť L. Novomeského, pričom jeho verejná činnosť ako vrcholového politika bola spracovaná len útržkovite. V súčasnosti sú čoraz častejšie vydávané publikácie zaoberajúce sa osobnosťami komunistického hnutia, prípadne monografie analyzujúce vybranú epizódu z dejín socialistického Československa. Po Alexandrovi Dubčekovi, Gustávovi Husákovi¹ sa tak aj Ladislav Novomeský stal predmetom záujmu slovenských

¹ O Gustávovi Husákovi vyšlo po roku 2010 niekoľko publikácií, napr.: MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky. Politik moci* (2013); KINČOK, Branislav a kol.: *Gustáv Husák a jeho doba* (2015), ČERNÁK, Tomáš: *Husák. Mladé roky Gustáva Husáka 1913 – 1939* (2015), ČERNÁK, Tomáš – MOCKO, Martin: *Husák v odboji a SNP 1938 – 1944* (2017), ČERNÁK, Tomáš – SYRNÝ, Marek: *Husák. Vrcholy a pády 1945 – 1951* (2018), MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák* (2017)...K publikáciám zaoberajúcim sa osobnosťou Alexandra Dubčeka, vydaných po roku 1989, patria napríklad aj tri kolektívne monografie Ústavu politických vied SAV: LALUHA, Ivan – PETROVIČOVÁ, Eleonóra – PEKNÍK, Miroslav (eds): *Alexander Dubček, politik, štátnik, humanista* (2009), LALUHA, Ivan a kol.: *Alexander Dubček – jeho doba a súčasnosť* (2014), LALUHA, Ivan – PEKNÍK, Miroslav (eds.): *Alexander Dubček and Politics with a Human Face* (2020).

a českých spoločenskovedne orientovaných vedcov a publicistov, avšak komplexná monografia jeho celoživotného pôsobenia stále chýba.²

Autor si zvolil ako ústrednú tému publikácie, ktorú považoval za „biele miesto dosavadného bádání“ (s. 12) obdobie od konca štyridsiatych rokov do polovice šesťdesiatych rokov minulého storočia, počas ktorého bol L. Novomeský odsúdený a väzený ako tzv. buržoázny nacionalista, neskôr podmienene prepustený až napokon rehabilitovaný.

Okrem úvodnej časti a epilógu je publikácia členená do piatich kapitol, ktoré sú doplnené o básnickú prílohu. Prvá kapitola *Básnik, novinár, komunista, odbojár* má podľa autora plniť funkciu akéhosi prológu. Autor v nej priblížil biografické údaje L. Novomeského od narodenia do konca štyridsiatych rokov s dôrazom na jeho žurnalistické a redaktorské začiatky, kontakty s ľavicovo orientovanou inteligenciou, spoluprácu s komunistickou tlačou a združeniami českých a slovenských intelektuálov, politickú činnosť (najmä jeho členstvo v V. ilegálnom vedení Komunistickej strany Slovenska a povojnové pôsobenie na Povereníctve školstva a osvetly). Z. Doskočil v tejto časti publikácie neobišiel ani vydané literárne diela L. Novomeského a taktiež kľúčové udalosti z jeho rodinného života. Úvodná stať nielenže poskytuje informácie o umeleckých, ako aj politických začiatkoch L. Novomeského, zároveň aj načrtáva faktory ovplyvňujúce formovanie jeho politickej orientácie, vyplývajúce z vtedajšej spoločensko-politickej situácie prostredia, v ktorom L. Novomeský vyrastal a dospieval.

V časti s názvom *Buržoázny nacionalista* sa autor v úvode zaoberá históriou vzniku tzv. buržoázneho nacionalizmu, vysvetľuje ako tento „produkt stalinizmu“ od dvadsiatych rokov minulého storočia prerástol v umelý konštrukt vedúci k politickým procesom v medzinárodnom meradle, priblížil konflikt Moskvy s Juhosláviou, politický proces s maďarským ministrom zahraničia L. Rajkom a vplyv týchto udalostí na politický vývoj v Československu, špecifikum tzv. buržoázneho nacionalizmu na Slovensku, ako aj dôvody zamerania sa Štátnej bezpečnosti na, okrem iných, aj L. Novomeského. Následne priblížil postup zhromažďovania kompromitujúcich materiálov na slovenských straníckych príslušníkov, medzi nimi i L. Novomeského, analyzoval účelové výpovede straníkov (V. Hložková, V. Nový, E. Otto...) i nestraníkov (M. Horáková...), osôb, ktoré udržiavali kontakt s davistami (E. Klinger, Z. Kalandra...), predstaviteľov ľudáckeho režimu (A. Mach...), ktoré slúžili ako podklad k tzv. Švábovej správe, ktorá spustila postupné vznesenia obvinení a následnú kampaň proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom. Analýzou jednotlivých verzii Novomeského sebakritiky autor poukázal na to, ako sa tlak a požiadavky ústredného výboru strany prejavovali v postupné prehodnotenie reakcie L. Novomeského na stranícku kritiku jeho činnosti či už ako povereníka školstva, jeho postojov k problematike československých vzťahov a štátoprávneho usporiadania, davistického pôsobenia atď. a následnú úpravu svojej sebakritiky v zmysle úplného podrobenia sa straníckym obvineniam. Z. Doskočil poukázal na skutočnosť, že išlo o prejav jeho silnej straníckej disciplíny a výsledok rozhodova-

² Téme L. Novomeského sa v minulosti venoval predovšetkým Štefan Drug a to najmä v súvislosti s činnosťou DAVu a davistov. K téme vydal množstvo publikácií pred rokom 1989, k najnovším patria: *Literatúra a politika po slovensky* (2003), *Väzeň vlastných súdruhov* (2015). Svoju diplomovú prácu na tému *Kultúrna revolúcia Laca Novomeského* vydal knižne Lukáš Perný v roku 2017. Jedinú kolektívnu monografiu o L. Novomeskom vydal Ústav politických vied SAV v roku 2005: PEKNÍK, Miroslav – PETROVIČOVÁ, Eleonóra (eds.): *Laco Novomeský. Kultúrny politik, politik v kultúre*.

nia sa v zmysle podrobiť sa alebo sa so stranou rozísť. „*I pro něj byla strana vším. Službě pro ni obětoval celý život, rozchod s ním by znamenal popření všeho, čemu po léta věřil a o co usiloval. Tuto hranici Novomeský překročit nedokázal (a ani nechtěl).... Konečná sebakritika nebyla tedy odrazem Novomeského smýšlení, ale výsledkem nátlaku, konzultací, připomínek i bezohledné manipulace.*“ (s. 81) Z. Doskočil sa v tejto kapitole zameril aj na spoločenskú situáciu v období propagandistickej kampani proti tzv. buržoáznym nacionalistom v roku 1951 a na reakcie bezprostredného okolia L. Novomeského na jeho obvinenia. Popísal udalosti, ktoré viedli k totálnej ostrakizácii L. Novomeského: od stiahnutia jeho kníh z knižníc a kníhkupectiev až po „zatratenie“ jeho osoby od popredných intelektuálov, spolupracovníkov, dištancovanie sa inštitúcii ako SAV či Matica slovenská od jeho osoby, vylúčenie zo spisovateľskej organizácie a v konečnom dôsledku verejné stotožnenie sa spoločnosti so vznesenou kritikou a prejavmi vysokých straníckych funkcionárov a obvineniami zo zradcovskej a záškodníckej činnosti L. Novomeského pri budovaní socializmu v Československu. V závere tejto state autor poukázal na sebareflexiu troch osôb, ktorých prejavy sa najčastejšie používali ako argumenty proti L. Novomeskému a to J. Šefrānek, J. Špitzer a J. Rozner, po prepustení L. Novomeského z väzenia. Táto rozsiahla kapitola prináša doposiaľ nepublikované informácie od zhromažďovania materiálov na vznesenie obvinenia L. Novomeského, sebakritiky L. Novomeského až po jeho zatknutie.

Kratšia stať *Väzeň* sa venuje obdobiu od zatknutia L. Novomeského po výkon trestu. Zachytáva priebeh trojročného vyšetrovania, približuje, akým spôsobom viedli príslušníci ŠtB vypočúvanie, ktoré viedlo k tomu, že L. Novomeský prijal všetky obvinenia a vypovedal v súlade s vykonštruovanými tézami. Autor poukázal na skutočnosti, ktoré zapríčinili Novomeského rezignáciu. Zdôraznil, že nie strach z fyzického násillia, ale predovšetkým psychologický nátlak zlomil L. Novomeského a zapríčinil, že sa prestal obhajovať, pretože vernosť komunistickej myšlienke, rešpekt k mechanizmom fungovania komunistického hnutia, ktoré kládli na prvé miesto stranícku disciplínu a povinnosť podvoliť sa aktuálnej politickej línii u L. Novomeského znamenali uvažovanie v tých intenciách, že ak má dokázať, že nie je nepriateľ a zradca, že aj v tejto skúške si naďalej zachováva disciplinovaný vzťah k strane, musí sa vzdať každej obrany, stotožniť sa s obvineniami a pomôcť strane (s. 133). Z. Doskočil sa v tejto časti publikácie zameril aj na básnickú tvorbu L. Novomeského, priblížil zachované básne, ktoré napísal vo väznici.

Najdlhšia kapitola *Iyhnanec* sleduje obdobie po prepustení L. Novomeského z väzenia. Autor sa usiloval načrtnúť jeho spoločenské postavenie po podmienenom prepustení, keď mal L. Novomeský zákaz trvalého pobytu na Slovensku, taktiež zákaz publikovania a verejného pôsobenia, zažíval rôzne formy diskriminácie. Z. Doskočil na jednej strane zachytil neplnoprávne postavenie L. Novomeského počas núteného exilu v Prahe v rokoch 1955 – 1964, jeho pôsobenie v Památníku národného písennictví a na druhej strane sa pokúsil o zachytenie vplyvu väzenskej skúsenosti na jeho myslenie .

Spoločenskú situáciu, ktorú priniesla druhá vlna destalinizácie, odrážajúca sa aj v Novomeského živote, zachytil autor v kapitole *Rehabilitovaný*. Z. Doskočil priblížil návrat L. Novomeského do verejného života, analyzoval jeho prvý verejný prejav po dvanástich rokoch na konferencii Zväzu slovenských spisovateľov v apríli 1963. Zameril sa na obdobie od návratu L. Novomeského do Bratislavy, nástupu do Ústavu slovenskej literatúry SAV a plnohodnotného zapojenia sa do literárneho života, cez proces rehabilitácie odsúdených tzv. buržoázných nacio-

nalistov, činnosť Kolderovej a Barnabitskej komisie až po úplnú osobnú a stranícku rehabilitáciu L. Novomeského.

Epilóg je venovaný životu L. Novomeského po jeho rehabilitácii, keď sa jeho pomyselná životná sinusoida opäť dostáva na vrchol a básnik a politik po tom, ako bol zbavený označenia tzv. buržoázny nacionalista získava významné ocenenia (medzi inými i ocenenie Národný umelec). Z. Doskočil načrtol aktivity L. Novomeského zamerané na „očistenie“ davistov, hlavne V. Clementisa ako krok akéhosi odčinenia svojej krivej výpovede proti blízkeму priateľovi a najmä postoj L. Novomeského voči reformným myšlienkam počas Pražskej jari, neskôr vpádu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa a nastupujúcej tzv. normalizácie. Podľa autora L. Novomeský podporoval reformné myšlienky do tej miery, že chcel uskutočniť autentický (humanitný, demokratický) model socializmu, ale jeho podpora obrodného procesu nebola bezvýhradná „*chcem byť pri akomkoľvek akte reparujúcom, reformujúcom a obrodzujúcom socializmus. No nechcem byť pri jeho likvidácii, hoci by sa tento neslávnostný obrad maskoval demokratizačným hukom*“ (s. 347). Autor poukázal na silný vplyv G. Husáka na činnosť L. Novomeského v tom období a jeho opätovné zapojenie sa do politického života ako člena predsedníctva ÚV KSS. V závere naznačil ďalší vnútorný boj, ktorým prechádzal L. Novomeský v období rokov 1969 – 1970, keď stratil ilúziu o blízkom človeku a, podľa autora, nechcel niesť politickú zodpovednosť za stranícke previerky a dospel k názoru, že tzv. normalizačný režim nepotrebuje humanitu a demokraciu, pretože sa vracia k mocenským praktikám stalinizmu (s. 348). Podľa Z. Doskočila tak L. Novomeský stál pred voľbou byť radšej nekonformným marxistickým intelektuálom, alebo disciplinovaným straníkom, naďalej hájiť svoju víziu skutočného socializmu, alebo sa zmieriť s jeho autoritárskou imitáciou, zachovať ešte puto s G. Husákom alebo okamžite spáliť mosty, či podporovať normalizačnú politiku alebo sa jednoznačne postaviť proti... Na akýkoľvek verejný nesúhlas už však nemal odhodlanie a ľudské sily (s. 348).

Na monografii Z. Doskočila je treba oceniť predovšetkým tri skutočnosti. Použité pramene a literatúra, prístup autora k spracovaniu problematiky, ako aj pokus o reflexiu vnútorného prežívania L. Novomeského cez rozbor jeho literárnej tvorby.³

Znalosť Novomeského diela a dostupnej literatúry o skúmanej osobnosti vydanej pred rokom 1989, ako i najnovšie publikovaných prác, spracovanie primárnych prameňov (najmä výpovede svedkov, ako i L. Novomeského) z fondov Slovenského národného archívu, Národného archívu, ako i Archívu bezpečnostných zložek svedčia o dlhodobom serióznom biografickom výskume autora, a preto je táto publikácia mimoriadne prínosnou vedeckou monografiou. Predovšetkým treba oceniť osobný archív autora a uskutočnené rozhovory, najmä s dcérou L. Novomeského Elenou Bútorovou-Novomeskou. Historický výskum a najmä biografický výskum z obdobia najnovších politických a kultúrnych dejín rokov 1948 – 1989 je stále veľmi citlivá téma, pri ktorej

³ Pozri napríklad ako Z. Doskočil zachytil vzťah L. Novomeského ako väzňa ku K. Gottwaldovi. Podľa Z. Doskočila Novomeský zrejme veľakrát uvažoval o K. Gottwaldovi, snažil sa pochopiť čo viedlo „straníckeho vodcu“ k tomu, že nechal zatknúť a popraviť svojich súdruhov, kládol si otázky či musel Gottwald nadradiť vyššie záujmy nad osudom jednotlivcov, či nemal inú možnosť ako podpísať rozsudky smrti... Z. Doskočil sa pokúsil naznačiť Novomeského vnímanie prostredníctvom citácie časti jeho básne *Celkom určitý marcový deň 1953* „...symbol všetkej moci, / po všetky večery i rána, nekonečné noci, /po všetky noci oslňujúce zločin, / zločiny zrád a mrzkých sabotáží...Je iba prísna skúška štátnikova,/ osvedčiť vernosť /...“ (s. 158).

sa historik pohybuje na veľmi tenkom ľade. O to viac treba vyzdvihnúť odvážny počin autora, venovať sa pri skúmaní osobnosti L. Novomeského, zrejme najemočnejšie vnímanej téme politických procesov, podrobne a na základe faktov priblížiť proces zatknutia, vyšetrovania a väznenia L. Novomeského. Autor pri spracovaní Novomeského pôsobenia nepodľahol schematickému zjednodušovaniu, analyzuje jednotlivé etapy Novomeského života nezaujato, kladie si otázky, naznačuje možné dôvody, avšak „nevynáša súdy“. Svoj prístup zdôvodnil nasledujúco: „*Jsem toho názoru, že historik, aniž by rezignoval na etická kritéria, by měl s pokornou zdrženlivostí a bez morálních odsudků posuzovat chování a skutky lidí (a vnitřní dilemata s nimi spojená) odehrávající sa v situacích, v nichž on sám se díky šťastné shodě okolností nikdy neocitl. Spíše by je měl se soucitem a empatií z různých úhlů vysvětlit a objasnit jejich ponutky.*“ (s. 130)

Z. Doskočil podrobne a pri použití doposiaľ nepublikovaných informácií zachytil osud L. Novomeského na škále od vysokej politiky až po vyčlenenie zo spoločenského života, pričom analyzoval jednotlivé udalosti chronologicky. Celej publikácii je ťažké niečo vytknúť, azda dve drobnosti. Rušivo môžu pre časť čitateľov pôsobiť poznámky umiestnené na konci publikácie. Množstvo zaujímavých faktov vyvoláva automaticky záujem o citovaný zdroj a zvolený spôsob uvádzania poznámok komplikuje plynulé čítanie textu. V epilógu (ktorý zachytáva konkrétne obdobie a dopĺňa fakty z Novomeského života) sa žiada všeobecnejší záver, zhrnutie...

Na priblíženie skúmanej osobnosti využíval štyri príbehové roviny: verejnú, propagandisticko-represívnu, súkromnú a spoločenskú, ktoré dopĺňa o piatu – literárnu. Aj napriek skutočnosti, že monografia Z. Doskočila nezachytáva celoživotné pôsobenie L. Novomeského, prináša v presne vymedzenom časovom období komplexnú analýzu všetkých oblastí Novomeského života, od jeho verejného pôsobenia cez politickú činnosť, rodinný život až po vnútorný svet a osobné prežívanie. Nechýba ani spoločenský kontext zasadený do dejín Slovenska a Československa. Preto môže táto publikácia osloviť nielen akademickú a vedeckú obec, ale aj širšiu verejnosť.

Jana Sivičeková